

18. Швидько А. Источники по истории городских поселений Левобережной Украины в отечественных архивохранилищах (вторая половина XVII – середина XVIII в.). – Днепропетровск 1986. – С. 15.
19. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні //Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів, 1904. – С. 390.
20. Отчет об архиве историко-филологического общества 1889-1890 гг. // Сборник Харьковского Историко-филологического общества. – Харьков, 1891. – Т. 3. – С. XXVI.
21. Рукописи Черниговской городской думы... – С.63.
22. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття. – Київ, 2000. – С. 70.

It was realized the attempt to reconstruct the history of magistrate registry, which had been forming as result of long existing in Chernigiv (1623 – 1785) of the body of municipal self-government based on Magdeburg Law – magistrate. It was examined the peculiarities of preserving magistrate documents during the end of XVIII – XIX centuries. The main attention was paid to legislative acts – the king privileges, the tsar deeds and hetman universals, which had numerous copies and were dispersed in different registry funds of Ukraine and Russia.

Key words: Chernigiv magistrate, registry, king privileges, tsar deeds, hetman universal.

УДК.94(47)“18/19”

Тетяна Соломенна

О.А. АРАКЧЕЄВ У ОСОБИСТИХ ВЗАЄМИНАХ

В статті йдеться про особисті взаємини О.А.Аракчєєва у повсякденному житті з батьками, коханими, друзями і знайомими. Робиться спроба реабілітувати його історично як людину.

Ключові слова: О.А. Аракчєєв, повсякдення, стосунки.

Впливовий державний діяч кінця XVIII – першої чверті XIX ст. О.А.Аракчєєв (1769-1834) особа, передусім, публічна. Його професійний хист артилериста, адміністративні й господарські здібності, управлінська манера першого міністра імперії – досить повно знайшли відображення в історичній літературі різних часів. Проте, особистість Аракчєєва викликає інтерес і з приватного, так би мовити, внутрішнього боку. Його постать цікава і в суто особистісному аспекті: якою він був людиною, з яким характером, життєвою вдачею, і врешті-решт, яким він був співрозмовником, чоловіком, другом? Такі факти цікаві не лише з загальнолюдських позицій, а й у науковому плані.

Ми спробуємо висвітлити специфіку та коло спілкування Аракчєєва у повсякденному житті. Запровадження у науковий обіг його величезного листування, неопублікованих записок і мемуарів сучасників дозволяє під іншим кутом зору, ніж це було прийнято в історіографії, подивитись на його особистість, зрозуміти специфіку характеру, і тоді його постать розкривається з несподіваного боку. Соціальний статус графа О.А.Аракчєєва передбачав величезне коло знайомих: чиновників, восначальників, підлеглих, селян, солдатів. Окреме місце в його взаєминах з оточуючим світом займають стосунки з імператорами, за часів правління який він перебував на держаній службі. Перші розвідки з цієї проблеми вже зроблено [1]. Проте нам хотілося б більш детально зупинитися на приватному спілкуванні графа Аракчєєва з його родичами, близькими, коханими, товаришами. Найближчими його родичами звісно були батьки й брати.

Про стосунки з батьком відомо небагато, архівні документи з цього приводу зберігають майже повне мовчання, бо Андрій Андрійович помер у 1796 р., коли старшому сину було 27 років, і він ще не здобув високого соціального становища. Збереглися протилежні судження про його характер: дехто з мемуаристів, зокрема В.Ф.Ратч, писали про його м'який характер [2], дехто, навпаки, говорив про досить крутий но-

головним засобом виховання у нього, мовляв, були різки – і для власних синів. В історіографії проблеми поширена думка, що вибір життєвого шляху, тобто вступати до артилерійського та інженерного кадетського корпусу належало Олексію, а батько лише вимушено погодився і відвіз його до столиці. Оpubлікування листування Олексія Андрійовича з П.І.Меліссіно (директором кадетського корпусу) змушує дещо інакше подивитися на цей сюжет. В одному з листів Меліссіно згадує, що саме він був ініціатором вступу юнака до кадетського корпусу [3]. Навіть ж близькими були стосунки у Аракчєєва з батьком, напевно, сказати важко. Але батька глибоко вразила його душа, про що свідчить лист Павла І з співчуттями щодо тяжкої втрати [4].

А ось щодо його стосунків з матір'ю – Єлизаветою Андріївною – ми маємо достатньо інформації: вона з раннього дитинства досить сильно впливала на формування особистості, за що Олексій Андрійович був вдячним їй все життя [5]. Він завдячує їй за прищеплену любов до порядку, охайності, ретельності, за те, що виховала в ньому несамовиту працездатність, що, врешті-решт, дозволило йому сягнути таких висот у суспільній ієрархії. Збереглося досить об'ємне листування з матір'ю, особливо ті листів міститься у фонді Аракчєєва (ф. 154

) Російського державного Військово-історичного архіву (далі – РДВІА). За тогочасних канонів епістолярного жанру, Єлизавета Андріївна зверталася до сина на ім'я батькові й у другій особі множини. Враховуючи його слабе здоров'я, вона завважувала його станом, давала усілякі життєві поради, розказувала про найближчих родичів та знайомих, клопотала у їхніх службових справах, прохала вирішити деякі невеличкі проблеми.

Аракчєєв широко любив матір і намагався виконати всі її прохання стосовно поведінки і чинів, якщо це не суперечило законам. Варто нагадати, що його рідні брати йшли по батьковим сходинок доволі самостійно, за винятком, можливо, призначення Петербурзького флігель-ад'ютантом Олександра І. Уважний син часто балував матір подарунками: посудом, солодощами. Особливу увагу він приділяв придбанню для неї чаю та цукорів, а також цитрусових, коли особисто їхав до неї в гості до с. Кургани Тверської губернії. До речі, Єлизавета Андріївна ніколи не зверталася до нього за матеріальною допомогою.

Цікавий факт з історії цих взаємин матері з сином. У 1815 р., коли імператор Олександр І видав указ про пожалування Єлизаветі Андріївні титулу статс-дамі, Аракчєєв ублажав його скасувати цю постанову. Він не захотів, щоб звичайна провінційна пані стала посміховиськом в очах петербурзького бомонду. І хоча матері така честь з боку монарха, звісно, була б приємною, але до кінця життя вона так і не дізналася про це. Водночас Аракчєєв багато робив для того, щоб тверське губернське і безпечне повітове начальство не обминало увагою її скромний масток. І вони, звісно, із повелінням намагалися догодити всемогутньому фаворитові імператора. До самої смерті матері у 1820 р. О.А.Аракчєєв підтримував з нею тісні й ширі стосунки.

Взаємини з братами можна реконструювати лише за особистим листуванням. Відомо, що Олексій Андрійович був третьою дитиною у родині, його старші брати – Олександр і Стефан – померли при народженні, тому в історіографії прийнято вважати його старшим з братів. Із молодших братів вижило двоє – Андрій (1772-1814) і Петро (1780-1841). Його четверо сестер померли у дитинстві [6]. Стосунки Аракчєєва з братами важко назвати простими. Особливо ускладнилися вони з Андрієм після військових подій 1799 р., коли вони обидва були відправлені у відставку. Андрій Аракчєєв в цей час вже мав чин генерал-майора артилерії. Молодші брати закінчили той самий артилерійський корпус, що і Олексій Андрійович, і обидва дослужилися лише до чину генерал-майора. Але якщо Андрій все життя займав строюві посади артилерійського полковника, командував артилерійською бригадою під час компанії 1813 і 1814 рр. і лише наприкінці життя був призначений комендантом Києва, то Петро, із слабкішим здібностями, мало прослужив у діючих артилерійських підрозділах, часто йшов у відставку на приватні відпустки. Можливо, як вже зазначалося, не без підтримки Олексія Андрі-

йовича, він отримав звання флігель-ад'ютанта, а після смерті Андрія був призначений комендантом Києва, з посади якого і вийшов у відставку 1829 р. [7].

Якщо до другої опали у 1799 р. стосунки Олексія Андрійовича з Андрієм можна назвати теплими, то пізніше вони стають напруженими і прохолодними, хоча граф продовжував надавати йому певне заступництво і матеріальну допомогу. Єлизавета Андріївна неодноразово писала, щоб він вибачив Андрія, але з листів не зрозуміло, яку провину. Можливо припустити, що образа була викликана саме відставкою Аракчєєвих восени 1799 р., яка начебто відбулася з провини Андрія Андрійовича. Але смерть Андрія Андрійовича у 1814 р. сильно вразила старшого брата, і всі його переживання й скорботний стан відбилися в його листуванні з родичами і друзями.

Взаємини з молодшим братом можна назвати більш стабільними, але були моменти у поведінці Петра Андрійовича, які сильно дратували графа. По-перше, це стосувалося питань розділу спадщини батьків та інших родичів. Ініціатором завжди виступав Петро і діяв досить наполегливо. Олексій Андрійович завжди відмовлявся від власної долі на користь брата, за винятком випадку, коли він все ж таки приєднав до власного володіння невеличкий маєток Щеберіно. Він допомагав йому значними сумами, досить часто робив це з власної волі. Його дружині – Наталії Іванівні – він регулярно робив подарунки, але, чомусь, виключно капелюшками [8].

Коли Олексій Андрійович помер, Петро, мабуть, розраховував на долю його величезної спадщини, але дізнавшись, що брат у заповіті не назвав спадкоємців, був дуже приголомшений. Потрясіння його було настільки сильним, що, за свідченням деяких мемуаристів, він дещо похитнувся розумом, так і не зміг оправитися від цього удару аж до кінця життя.

Важливим аспектом особистих стосунків Олексія Андрійовича були його відносини з жінками. В історіографії поширена думка, що він був вельми чутливою людиною. Можливо так воно і було, але постійних уподобань у нього було небагато. Деяких частих любовних утіх у нього просто не вистачало часу, бо працював він до 14-16 годин на добу. Напевно відомо про декілька любовних зв'язків Аракчєєва.

Доволі тривалими були у нього інтимні стосунки з Варварою Петрівною Пукловою – дружиною синодського секретаря, одного з його близьких друзів, про що свідчить їхнє значне листування [9]. Чоловік, звісно, знав про їхні взаємини і, враховуючи властивості його характеру, можна припустити, що сам заохочував ці стосунки в власних корисних цілях. Серед листування Аракчєєва у його особистому фонді (ф. 1. РДВІА) ми знайшли багато повідомлень його дворецького у Петербурзі, Степана Васильєва, про те, що він регулярно відносив кореспонденцію графа якійсь В.П. Неодноразово їй надавалися графські екіпажі, причому на тривалий термін. Проте її ім'я і прізвище ніколи не називалися, а позначалися тільки криптонімом. Нам здається, що була Варвара Петрівна, яка зуміла утримати графа біля себе довгий час, можливо в якості інтимного друга, приятеля і після початку бурхливого роману останнього з Н.Ф.Мінкиною. Після 1814 р. згадування про В.П. зникають з аракчєєвського листування.

Одружився Аракчєєв в тридцятисемирічному віці. Він взяв шлюб з дочкою генерал-майора Хомутова – Наталією Федорівною. Весілля відбулося 6 лютого 1806 р. в присутності імператора. Дружина Аракчєєва отримала в якості подарунка від Олександра I фрейлінський шифр і орден Святої Катерини 2-го ступеню. В історіографії існують декілька припущень з приводу того, чому не склалися відносини у подружжя: звичайно вважали у ревнощах та підозрілості Аракчєєва, вбачали зраду у шлюбних взаєминах, припускали хабарництво зі сторони молодшої дружини тощо. Дослідження цього сюжету на достовірних матеріалах ще попереду. Поки що нам вдалося з'ясувати, що ці стосунки тривали до осені 1807 р., коли Аракчєєв припинив їй видачу коштів, й і Наталія Федорівна зникло з документів вотчинної адміністрації. До речі, влітку 1808 р. до Наталії Федорівни запрошувався акушер, а пізніше бабка-повитуха [10]. Мабуть, роди пройшли невдало, і дитина померла. Невдовзі дружина залишила будинок Аракчєєва і вже ніколи до нього не поверталася, хоча офіційно шлюб ніколи розірваний не було. Їхнього листування не збереглося, можливо, Аракчєєв знищив його після ф

льного розлучення. Стосунки Аракчєєва з дружиною описані в романі М.Гейнце [11] і багато в чому, як нам здається, відповідають дійсності, однак вважати їх цілком історично достовірними, на нашу думку, неможна.

Проте найголовнішою жінкою в житті О.А.Аракчєєва була Настасія Федорівна Мінкіна. Свідощв і спогадів про ці стосунки збереглося чимало, вони затьмарили всі інші зв'язки у житті графа [12]. Всі автори, які писали про Аракчєєва, так чи інакше згадалися цього сюжету. Багато людей звинувачували його в аморальності за стосунки з цією жінкою. Чому саме Мінкіна стала після матері тією людиною, якій він довірявся безмежно? Мабуть, внаслідок власного провінційного походження він не міг глибоко полюбити аристократку і бути вишуканим кавалером і коханцем. Саме такі жінки Пукалова і Мінкіна краще за всіх могли зрозуміти і прийняти цього прямолінійного і грубуватого чоловіка.

На жаль, в історіографії накопичилося чимало вигаданих фактів про походження Мінкіної, її соціальне становище. Архівні матеріали, розшукані нами, дозволяють відтворити деякі реалії. В історичній літературі існує декілька версій: вона була дочкою кріпака або ямщика; була вільною, з купецького стану. У фінансових документах Грузинської вотчини збереглися свідчення про те, що у 1804 р. Аракчєєв надав Мінкіній 200 руб. для викупу батька [13]. Але ось що цікаво. Мінкіна неодноразово в своїх листах до Аракчєєва повідомляла про те, що приїжджаючи до Петербурга, зупинялася у будинку своєї матері. У такому разі, можна припустити, що її батьки змогли перейти або до міщанського, або до купецького стану. Про це також свідчать дані, які знаходимо в наказі на ім'я грузинського голови Івана Дмитрієва від 10 квітня 1807 р.: "найнята мною Санкт-Петербурзька купецька вдова Настасія Федорівна на службу на мизу Грузино; і після від'їзду дворецького Микити Федорова вся миза з усім майном доручається їй на догляд, а з даного їй від мене наказу додається тобі гонець" [14].

Вперше її ім'я зустрічається у документах і листуванні Аракчєєва у 1801 р. [15], а до Грузино вона переїхала, як стає зрозумілим з вищезгаданого документа, лише у 1807 р. Мінкіна була дружиною купця, з яким розлучилася у 1803 р. Гроші на розлучення – 410 руб. – надав їй Аракчєєв [16]. Серед купчих свідощв на придбання дворових є документ від 31 січня 1801 р., в якому йдеться про придбання "дворових людей Луки Ларіонова з дружиною Настасією Федорівною" [17]. Чи була це та сама Настасія Федорівна, яка протягом 25 років жила з графом, або ні, стверджувати однозначно неможливо. Для цього потрібні додаткові розшуки документів. І ще одна деталь. У паперах Аракчєєва Мінкіна згадувалася лише під криптонімом Н.Ф. Іноді вона підписувалася – "Настасія Федорова". Таким же прізвиськом підписувався і її син Михайло, який пізніше отримав прізвисько Шумського. Звідки в історіографії з'явилося прізвисько "Мінкіна", поки нам установити не вдалося.

Про її роль у житті Аракчєєва написано досить багато. У спогадах і дослідженнях багато безглузлого, перекрученого і навіть містичного. На наш погляд, ця жінка зуміла протягом багатьох років бути поряд з графом завдяки тому, що правильно вловила всі його характерні риси: педантичність, любов до порядку, несамовиту працездатність, відповідальність і певну окремішність. Вона, на нашу думку, зуміла бути саме такою, якою хотів би бачити її граф. Аракчєєв зустрів у ній рідну душу і віддано і глибоко покохав, беріг її як найдорожчий скарб [18]. Його фінансові документи зберегли свідчення про численні подарунки для неї, починаючи з коштовностей і закінчуючи дрібними предметами побуту [19]. Він не соромився з'являтися з нею у світі, зокрема в театрах, під час перебування у столиці. Коли дворові люди 10 вересня 1825 р. вбили Мінкіну [20], Аракчєєв впав у таку тяжку депресію, що зовсім відійшов від державних справ і лише несподівана смерть імператора змусила його повернутися на службу. Сам монарх не соромився спілкуватися з Мінкіною під час гостювання в Грузино і часто проводив з нею бесіди за ранковий чаєм. Історія Росії майже не знає подібних прикладів, коли неродовита жінка займала б таке значне місце у житті могутнього вельможі, а численні представники аристократії шукали б її заступництва. На відміну від інших фавориток, Мінкіна і мріяти не могла про будь-яке втручання у

державні справи або корисного впливу на графа, вона добре знала своє місце і блиску-че вирішувала усі побутові питання.

Завдяки виявленню нових архівних матеріалів радикально змінюється наше уявлення про походження “мнимого сина” Аракчєєва – Михайла Андрійовича Шумського. В історіографії існує версія, що Мінкіна начебто для того, щоб міцніше прив’язати до себе графа, симулювала вагітність і умовила звичайну селянку із далекого села віддати їй народженого хлопчика [21]. За нашими даними, Михайло народився або у 1801 р., або у 1802 р., а Мінкіна, як було з’ясовано вище, переїхала до Грузина лише у 1807 р. В такому разі ця версія не витримує критики. Коли народився хлопчик, Мінкіна була одружена, і дитина була народжена у законному шлюбі. Інша справа, що батьком дитини міг бути і Аракчєєв, бо на цей час вони вже були знайомі, про що свідчать подарунки для неї й інформація про які фіксується вже з 1801 р. Але, з іншого боку, Аракчєєв ніколи не вважав його сином, а лише вихованцем, а Шумський ніколи не вважав графа батьком. Тільки в одному з листів Михайло назвав його “батьком рідним”, але явно в алегоричному значенні. Відразу після народження Михайла Аракчєєв приділяв йому, мабуть, не дуже багато уваги, про що свідчать нечисленні й недорогі подарунки, які призначалися малюку у 1803 р. [22]. Але після розлучення Мінкіної і особливо після власного розлучення, хоча і неофіційного, коли вони перестали жити разом з дружиною, Аракчєєв став приділяти більше уваги своєму вихованцю.

У Аракчєєва був ще один вихованець – О.Л.Корсаков, який на 6-8 років був дорослішим за Шумського. Його листування з графом знайти поки не вдалося, тому судити про їхні стосунки неможливо. А от листи Шумського (до вступу у Пажеський корпус він підписувався – Michel Fedorov) [23] свідчать про те, що його стосунки з Аракчєєвим були досить близькими, хоча і залежали від багатьох обставин. Коли граф довгий час був відсутнім, особливо у 1812-1814 рр., дворецький Степан Васильєв регулярно повідомляв йому про вихованця, включаючи найдрібніші деталі. Для байдужої людини, мабуть, це було б зайвим [24].

Спочатку хлопчик виховувався у приватних пансіонах пастора А.Коллінса і М.І.Греча [25], а в 1816 р., після того, як Аракчєєв зумів зробити атестат на дворянство, його було зараховано до Пажеського корпусу – одного з найкращих навчальних закладів Росії того часу. В 1821 р. у чині прапорщика гвардії його було призначено на службу до відомства Аракчєєва. У 1824 р. Михайло Шумський став флігель-ад’ютантом і перед ним відкривалися чудові перспективи, враховуючи становище його вихователя. Михайло Шумський був колоритною і суперечливою особистістю: в ньому водночас поєднувалися природні здібності (знання європейських мов, він гарно малював, відмінно фехтував і був чудовим вершником) й усілякі вади. Зараз важко сказати, чому алкоголь став головною пристрастю його життя, який, власно, і поставив хрест і на його кар’єрі, й на стосунках з Аракчєєвим.

Після вбивства Мінкіної, Аракчєєв сподівався, що саме її син стане для нього опорою, і, можливо, спадкоємцем. І, дійсно, певний час Михайло тримався і поведився досить пристойно. Аракчєєв мав намір взяти його з собою за кордон і просив М.Л.Магницького знайти для нього на час подорожі обізнаного наставника. Врешті-решт він відмовився від цього наміру, а Шумського за непристойну поведінку було виключено з гвардії і відправлено на Кавказ до діючої армії. Аракчєєв дуже переживав цей епізод, про що свідчить низка його листів до товариша по службі Ф.Є.Бухмейєра. Так, наприклад, він з радістю пише, що отримав листа від Шумського, у якому він просив не грошей, а поради. Весь його лист сповнений надії на поновлення теплих стосунків [26].

У Аракчєєва наприкінці 1820-х рр. майже не залишилося близьких, за винятком брата Петра, і це дуже обтяжувало його. Шумський отримав наступний чин в 1827 р., його було нагороджено орденом Святої Анни 4-го ступеня, але пияцтво тривало, і незабаром його було звільнено з армії. Після смерті Аракчєєва Шумський написав прохання імператору: прийняти його у Юр’євський монастир, в якому настоятелем

відомий архімандрит Фотій, який дружив з його вихователем. У червні 1835 р. його прохання задовольнили [27], і останні згадки про нього торкаються його перебування у Соловецькому монастирі на початку 1850-х рр.

Таким було коло родинних стосунків Аракчєєва. Природно, що його стосунки родичами не можна назвати рівними, теплими і щирими, оскільки це були живі люди своїми пристрастями, уболіннями, мотивацією тих чи інших вчинків. Він міг щиро кохати, ненавидіти, страждати. Його оточення і характер спілкування поза службою слали відбиток на державну діяльність Аракчєєва, і навпаки. Ось чому особистість його масштабу треба вивчати у комплексі як ділового, так і особистого спілкування.

Саме крізь призму цієї методології спробуємо проаналізувати стосунки Аракчєєва з товаришами по службі, людьми, відомими тоді усій Росії. І в цьому випадку повними для нас знов стали джерела особового походження: так звані партикулярні листи, записки, мемуари. Лише у матеріалах особового походження автор, необтяжений офіційною субординацією, приватним характером спілкування, вільно висловлює свої думки, міг дозволити собі написати те, що дійсно відчував у даний момент. Досліджене нами листування, а також вже опубліковане раніше [28] свідчить, що багато кореспондентів бачили в Аракчєєві не тільки всесильного вельможу, який може вирішити будь-яке питання, але і приємного, інформованого, розсудливого співрозмовника, чуйного товариша. Звичайно, багато листів наповнено лестощами, хоча треба враховувати специфіку епістолярного жанру того часу, субординацію тощо. Коло кореспондентів Аракчєєва було вельми значним, про що свідчить хоча б велика за обсягом публікація М.Ф.Дубровіна [29], переважна частина якої включає саме аракчєєвське листування.

Зупинимося лише на тих кореспондентах, з якими він підтримував постійні зв'язки. Сказати, що всі вони товаришували з Аракчєєвим неможна, бо взагалі друзів у нього було небагато. Передусім, назвемо Михайла Васильовича Храповицького, який довгий час виконував обов'язки предводителя дворянства Бежицького повіту Тверської губернії. Він у листах дозволяв собі звертання до Аракчєєва – “почтенный, любезный друг” і задушевний тон. Він не боявся висловлювати деякі поради і рекомендації, брав активну участь у його особистих, родинних справах. Людиною він був непересічною, освіченою, розвиненою, одним з найпрогресивніших поміщиків свого часу: власним селянам він видав вільну, яку вони отримали після його смерті. У листі до Аракчєєва від 10 вересня 1811 р. він писав: “Я духом здоров, бодр и весел, но скорлупа моя телесная при всей бережливости повреждается и непрочно становится... Лекарство мое – терпение. И поэтому веселый духом и с удовольствием сердца решился привести к окончанию начатое дело мое вам известно, любезный друг, что я отпустил всех своих дворовых людей и крестьян в свободные земледельцы по смерти моей” [30]. Храповицький брав активну участь в долі Аракчєєва-юнака, при вступі того до кадетського корпусу. Їхнє листування продовжувалося до смерті Михайла Васильовича у 1819 р.

Довгий час Аракчєєв листувався зі М.М.Сперанським. На нашу думку, Аракчєєв не брав участі в його опалі, не мав відношення до його заслання і досить багато зробив для його реабілітації. Їхнє приватне листування свідчить про непересічність цих двох особистостей, щирість їхніх намірів у ставленні один до одного. Принаймні, ми не зустріли жодного листа до інших осіб, в якому б Сперанський погано згадував Аракчєєва і навпаки.

Розчаровує у цьому плані поведінка О.П.Єрмолова, який багато і часто писав Аракчєєву. Він називав його вчителем (Єрмолов був артилеристом), наставником життя, неодноразово дякував за підтримку по службі та отримання нагород і чинів. Але водночас, перебуваючи у дружніх стосунках з П.М.Волконським і А.А.Закревським, у листуванні з ними негативно згадував Аракчєєва, повторюючи плітки петербурзьких салонів [31]. Аракчєєв же був щирим і відвертим у стосунках з Єрмоловим. Граф зумів раніше за всіх помітити його неабиякі здібності і намагався сприяти подальшому кар'єрному просуванню, хоча спочатку дуже прискіпливо і жорстко ставився до його дій. Так було не лише з Єрмоловим. Саме Аракчєєв рекомендував М.Б.Баркляя де

Толлі на посаду військового міністра після власної відставки, хоча на той час останній був лише одним з командирів корпусів. Саме за протекцією Аракчеєва, Є.Ф.Канкрі зайняв крісло міністра фінансів, в результаті його діяльності була досягнута стабілізація фінансового становища у країні. Граф причетний і до службового просування П.Д.Кисельова – майбутнього міністра державного майна, автора реформи державного села. Це свідчить про те, що О.А.Аракчєєв непогано розумівся на людських чеснотах. По його протекції державні посади зайняли переважно дійсно гідні цього люди.

Можна назвати десятки відомих людей того часу, які постійно листувалися з Аракчєєвим у неслужбових справах. Але і наведені приклади свідчать, що Аракчєєв був не зовсім тією людиною, якою його сприймали й описували сучасники, котрі не були знайомі з ним особисто і користувалися лише плітками і анекдотам, а також нащадки, які спиралися на свідчення з мемуарів і публіцистичних праць некрращого гатунку.

У свою чергу, Аракчєєв міг бути не лише суворим начальником, але і ширим відвертим товаришем, який умів дружити і поважати особистість оточуючих його людей. Коло приятелів і товаришів по службі було досить значним. Це його знайомі часів Гатчини і гвардійського артилерійського батальйону – Апрелеви і Корсакови, товариші по службі у військових поселеннях – Ф.А.Бухмейер, Ф.К. фон Фрікен; численні відомі архітектори, художники, літератори Ф.В.Демерцов, В.П.Стасов, І.П.Мартос, Н.П.Оленін, А.Ф.Лабзін, О.Ф.Малиновський та інші. Деякі автори вважають, що з такої дружби Аракчєєв мав суто прагматичний зиск. Але якщо до Демерцова або Стасова, які брали участь у проектуванні та будівництві його садибного комплексу, це, де якою мірою, можна віднести, то до інших осіб – літераторів, публіцистів, просто сусідів – з такими мірками підходити неможна. Багато з цих людей платили ширим ставленням до Аракчєєва, вважали графа людиною непересічною, талановитою, здатною на глибокі почуття і переживання. На користь такої тези свідчить його листування з графом М.П.Рум'янцевим – особистістю яскравою, видатною, яка зробила значний внесок в історію Росії кінця XVIII – першої чверті XIX ст.

Цей стислий нарис лише частково висвітлив приватне коло спілкування Аракчєєва. Його стосунки з родичами, друзями і знайомими були різноманітними і не можуть характеризуватися лише у чорних або білих кольорах. Напевно можна стверджувати, що Аракчєєв міг широко кохати, ненавидіти і переживати. Він міг не любити, навіть нехтувати людиною, але при цьому не опускався до дріб'язкової помсти. У цьому аспекті його християнська мораль, його релігійні погляди потребують подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Кизеветтер А.А. Император Александр I и Аракчєєв в их взаимоотношениях // Русская мысль. – 1911. – № 2. – С. 1-33; Ячменихин К.М. Граф А.А.Аракчєєв и Николай I // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 2003. – №1. – С. 25-39.
2. Ратч В.Ф. Сведения о графе Алексее Андреевиче Аракчєєве // Военный сборник. – 1861. – № 5. – С. 36.
3. Письмо П.И.Мелиссино А.А.Аракчєєву от 4 апреля 1787 г. // Русская старина. – 1873. – № 8. – С. 975.
4. Рескрипты и записки Государя императора Павла I графу Аракчєєву 1794-1799 гг. // Русская старина. – 1873. – №4. – С. 486.
5. Из аракчєєвской переписки 1805-1833 гг. // Вестник Европы. – 1870. – Т. IV. – Кн. 8. – С. 467-486; Из аракчєєвской переписки 1805-1833 гг. // Вестник Европы. – 1870. – Т. V. – Кн. 9. – С. 87-126.
6. Ячменихин К.М. Семья Аракчєєвых // Вестник Московского университета. – Сер. 8. – История. – 2002. – №4. – С. 86.
7. Російський державний Військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 395. – Оп. 23. – I-й відділ. – 3-й стіл. – Спр. 482. – Арк. 11, 12.
8. Там само. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 37, 44, 58, 64.
9. Там само. – Спр. 102. – Арк. 47, 49, 251, 252, 410.
10. Там само. – Спр. 275. – Арк. 176 зв.
11. Гейнце Л.Н. Аракчєєв. – М.; 1994. – 575 с.